

Leonora Christinas franske ordforråd

En didaktisk og diakron analyse af hendes *Franske selvbiografi* (1673)

Af Jan Lindschouw og Lene Schøsler

Le présent article se propose de combiner deux perspectives qu'on ne combine pas traditionnellement, à savoir la perspective de la linguistique diachronique et la perspective didactique, dans le double but de mieux comprendre la variation en diachronie et d'explorer l'apprentissage d'une langue étrangère qui se trouve dans une période cruciale de changement et de codification. Nous étudions l'apprentissage du lexique français de la princesse danoise, Leonora Christina (1621-1698), tel qu'il se manifeste dans son autoprésentation en français de 1673. L'étude vise à déterminer d'une part la taille de son vocabulaire, mesurée quantitativement en *types vs tokens*, et d'autre part sa qualité mesurée selon sa maîtrise de synonymes, d'antonymes, d'hyponymes et de collocations. Notre étude montre que la princesse maîtrise un niveau de français très élevé, légèrement teinté d'archaïsmes et déparé de quelques cas d'interférence avec sa langue maternelle, le danois.

1. Indledning

Formålet med denne artikel er at undersøge Leonora Christinas, herefter LC's, (1621-1698) ordforråd, som det kommer til udtryk i hendes såkaldte *Franske selvbiografi* fra 1673. Vi vil i undersøgelsen anlægge to perspektiver. For det første vil vi anlægge et didaktisk perspektiv med fokus på hendes ordforrådskundskaber både i bredden og i dybden. For det andet vil vi anlægge et diakront perspektiv, hvor vi vil inddrage dels sproglæring i det 17. århundrede, dels spørgsmålet om hvilken norm LC har haft for øje under indlæringen af fransk som fremmedsprog (L2). I den forbindelse vil vi undersøge de observerede varianter status. Drejer det sig med andre ord om variation i L2 i det 17. århundrede eller om ufuldstændig tilegnelse af målsprogsnormen?

Artiklen er disponeret på følgende vis: Efter en kort præsentation af LC og af hendes sproglige baggrund og undervisning,¹ herunder af sproglæring i det 17. århundrede (sektion 2), vil vi fokusere på ordforrådet. Først vil vi introducere en række teoretiske overvejelser om ordforråd, herunder en diskussion af ordforrådets bredde og dybde i almindelighed (sektion 3). Dernæst følger en karakteristik af LC's ordforråd omfattende verber, substantiver, adjektiver og kollokationer (sektion 4). I sektion 5 vil vi diskutere forholdet mellem norm og variation i relation til LC's ordforråd, inden vi konkluderer (sektion 6).

2. Leonora Christinas baggrund og undervisning

2.1. Præsentation af Leonora Christina

LC blev født i 1621 som tredje barn af Christian 4. og Kirsten Munk. Hun tilbragte sin barndom med sine søskende, først hos bedstemoderen i Danmark, siden i udlandet (Nederlandene) under 30-årskrigen. Søskendeflokken vendte tilbage til Danmark i 1630 og blev opdraget uden kontakt med Kirsten Munk, der var forstødt af kongen. I 1636 blev LC gift med adelsmanden Corfitz Ulfeldt, som af alle omtales som en yderst intelligent og charmerende person, der talte ca. 10 sprog.

Corfitz Ulfeldt var en af Christian den 4.s yndlinge. Han steg hurtigt i graderne, blev rigshovmester og repræsenterede Danmark som ambassadør, bl.a. ved det franske hof, hvor han blev meget vel modtaget, hvilket man ved fra samtidige kilder.² Siden faldt han i unåde, blev anklaget for majestætsfornærmelse og komplot mod riget og blev henrettet in absentia. LC blev i 1663 fanget og fængslet på ordre af halvbroderen Frederik den 3. og forblev i Blåtårn frem til 1685, hvorefter hun blev overført til den hellige Birgittas kloster i Maribo, hvor hun døde i 1698. Efter LC's halvbroder, Frederik 3.s død i 1670, håbede Otto Sperling den yngre, søn af Sperling den ældre, der var livlæge for Corfitz Ulfeldt og LC, at han kunne intervenere for at få frigivet sin far og LC. I 1673 erkendte han, at det ikke kunne lade sig gøre, og han besluttede at henvende sig til LC's internationale netværk for at lægge pres på den nye konge, Christian 5., søn

1 Kilder til fremstilling af Leonora Christina og Corfitz Ulfeldts skæbner er fortrinsvis Birket-Smith (1879-81), Bøggild-Andersen (1958) og Heiberg (1996).

2 Corfitz Ulfeldt og LC's besøg ved det franske hof er bl.a. beskrevet af la Duchesse de Montpensier i hendes *Mémoires* udgivet af Bouyer (1985).

af Frederik den 3. Otto Sperling den yngre foreslog derfor LC at skrive en selvpræsentation på fransk, som var det internationale, diplomatiske sprog på dette tidspunkt. Ud over håbet om frigivelse ønskede Otto Sperling at skrive et værk om lærde damer. Man kender dele af det, men det blev aldrig udgivet. Det interessante ved teksten, som er på 70 håndskrevne sider, er, at LC har redigeret den selv uden hjælp fra sekretærer eller ordbøger, så teksten afspejler nøje hendes franskkundskaber. Det gør, at teksten er et unikt vidnesbyrd om franskkundskaber ved hoffet i Danmark og om den sproglige norm, som hoffet søgte at leve op til.

Man ved ikke, hvorledes LC fik teksten smuglet ud af Blåtårn. Skriftet blev udbredt i det internationale, fransksprogede miljø, men den fik aldrig den ønskede virkning.

Originalmanuskriptet (Ulfeldt 1673) forsvandt i en periode, men blev genfundet i Altona og siden købt af Det Kongelige Bibliotek i 1955. I 1958 udkom en faksimileudgave med oversættelse til dansk ved Bøggild-Andersen. Nærværende undersøgelse er baseret på en transskription af LC's manuskript ved Lene Schøsler. Teksten er blevet opmærket og lemmatiseret i samarbejde med Atilf (*Analyse et traitement informatique de la langue française*), ved hjælp af værktøjet LGeRM (*Lemmes Graphies et Règles Morphologiques*). Denne proces har været yderst vanskelig og har kun kunnet gennemføres i nært samarbejde med specialisterne på Atilf, fordi LC ikke har nogen fast ortografi og har stor variation i sin morfologi. En elektronisk tekstbehandling forudsætter derimod en fast ortografi og forudsigelig morfologi.

2.2. Leonora Christinas sproglige baggrund og undervisning

Undervisning i fremmedsprog i Danmark er bl.a. beskrevet af Andersen (1971). En mere detaljeret fremstilling af undervisningsforholdene i Sverige på samme tid findes hos Hammar (1985). Det vides, at undervisning i fremmedsprog for børn af adelen og kongebørn foregik på tre måder. For det første foregik det ved privatundervisning i hjemmet af både drenge og piger, oftest ved udlændinge. Sædvanligvis var det kun drenge, der blev undervist i intellektuelt krævende fag som latin, men der blev ikke gjort forskel på døtre og sønner af Christian den 4. For det andet skete undervisningen gennem dannelsesrejser for drenge og unge mænd, oftest under ledsagelse af privatlærer. Det var fx tilfældet for Corfitz Ulfeldt. For det tredje var der undervisning af drenge og unge mænd i forskellige skoler, katedral- og latinskoler, på Herlufsholm, Frederiksborg og Sorø Akademi. Ved sidstnævnte virkede Daniel Matras.

Undervisning i fremmedsprog i hjemmet foregik formodentlig som beskrevet af LC i hendes franske selvbiografi, dvs. på basis af biblen, salmer og andre religiøse skrifter på målsproget (Ulfeldt 1673: 9). Desuden har der formentligt været brugt grammatikker og ordbøger samt ikke-religiøse tekster til læsning. De eneste franske grammatikker, som man med bestemthed ved, er blevet brugt i Danmark, er skrevet af Antonius Caucius (Antoine Cauchie) (1570a, 1570b, 1586), som er tilegnet hhv. Rantzaus sønner og de unge hertuger af Gottorp (Zeeberg 2004), og af Daniel Matras (1637, 1642), som er skrevet for eleverne på Sorø Akademi. Man ved imidlertid ikke, om disse grammatikker er blevet brugt i undervisning af kongebørnene. Det interessante ved Cauchies grammatik er, at han insisterer på nødvendigheden af at supplere mundtlige øvelser med indlæring af grammatiske regler, hvilket svarer til den nu udbredte kommunikative tilgang (se fx Frstrup 2014). Der findes desuden en del grammatikker og ordbøger, der kan have været brugt af LC, fordi man kan konstatere, at de giver regler og betydninger, der afspejles i hendes fransk. Det drejer sig først og fremmest om Vaugelas (2000 [1647]), Cotgrave (1632) og Matras (1628, 1643). Den franske lærer Alexandre de Cuquelçon underviste kongebørnene i fransk, oplæsning og konversation. Man ved, at resultatet af denne undervisning var tilfredsstillende ud fra den beretning, som er skrevet af Ogier (1656), sekretær for ambassadør Claude Mesme, greve af Avaux, i forbindelse med Det store Bilager i 1634.³ Ogier beretter, at prinsesserne Sophie og Leonora talte med de franske ambassadører, og at der ved kongens hof i alt var 12 adelsmænd og nogle kvinder, der talte fransk (inklusive Corfitz og de to kongedøtre).

Ud fra LC's egen fremstilling i selvbiografien fremgår det, at hun kan latin, italiensk, spansk, fransk og engelsk. Hertil kommer højtysk, som man ved, at kongens børn blev undervist i, da det var hoffets kommunikationssprog. LC skriver næsten altid på højtysk til sin læge, Sperling den ældre, og ligeledes til hans søn, Sperling den yngre, men hun omtaler ikke nogen tyskundervisning i sin tekst. Det vides fx fra *Jammers Minde* (Lindgård Hjorth og Akhøj Nielsen 1998), at hun også kunne lavtysk. LC har således levet i et mangesproget miljø. Af selvbiografien fremgår det, at LC har lært fransk gennem læsning, oversættelse og mundtlig sprogfærdighed, hvilket svarer til den kommunikative tilgang anbefalet af Cauchie. Vi

3 Det store Bilager (dvs. bryllupsfesten i forbindelse med brylluppet mellem den Udvalgte Prins, kronprins Christian og Magdalena Sibylla af Sachsen) er indgående beskrevet af samtidige kilder. Her henvises til Ogiers beretning fra 1656.

har arbejdet med LC's morfologi og syntaks ved flere lejligheder, hvor vi bl.a. har haft fokus på hendes beherskelse af nominal- og verbalsyntagmet (Lindschouw og Schøsler under udgivelse, 2016). I denne artikel vil vi fokusere på hendes ordforråd og ganske kort komme ind på vores tidligere studier i konklusionen.

3. Tilegnelse af ordforråd

Inden for fremmedsprogspædagogikken er der almen enighed om, at ordforrådet er et vigtigt element for tilegnelsen af alle fire sprogfærdigheder, både de receptive (læsning, lytning) og de produktive (tale, skrive) (McCarthy og Schmitt 1990: viii, Stæhr 2015: 172). Ifølge Holmen (1990) og Lund (1997) har enhver learner i den helt tidlige tilegnelse primært fokus på de indholds bærende kategorier og tilføjer først senere de grammatiske kategorier. Et veludbygget basisordforråd regnes nemlig ikke blot som en forudsætning for, at vi kan læse og forstå, men også for at vi kan gætte os frem til ords betydning, når vi støder på nye og ukendte ord (Christensen 2000: 9). Imidlertid er selve ordtilegnelsen en langsom, gradvis og kompleks proces, hvorfor learners står over for en omfangsrig tilegnelsesbyrde, når de skal lære et fremmedsprog. Ifølge Stæhr (2015: 171) kan en learners leksikalske kompetence defineres ud fra tre forskellige dimensioner: 1) bredde, 2) dybde, 3) kontrol/fluency. Bredde refererer til ordforrådets størrelse, dvs. hvor mange ord learnerne kender på fremmedsproget. Dybde refererer til kvaliteten af learners ordforråd, dvs. hvor godt learnerne kender ordene på fremmedsproget, og hvor godt ordene er struktureret i deres mentale leksikon. Kontrol/fluency refererer til, i hvilken grad ordene er receptivt og produktivt tilgængelige for sprogbrugeren i kommunikationssituationen. Vi vil i denne artikel koncentrere os om de to første dimensioner. Vedrørende den sidste dimension vil vi vurdere, hvorvidt LC's kommunikation er vellykket.

3.1. Bredde i ordforrådet

Nogle forskere (fx Meara 1996) argumenterer for, at ordforrådets størrelse er den vigtigste dimension af en learners kompetence. Ifølge Nation (2006) vil veluddannede modersmålstalende sprogbrugere kende omkring 20.000 ord på deres modersmål, og de lærer typisk omkring 1000 ord om året, indtil de fylder 20 år. For fremmedsprogbrugere er dette tal imidlertid langt mindre. Nation (2006) konkluderer på baggrund af en stor kor-

pusundersøgelse bestående af engelske romaner og aviser, at et kendskab på 8-9.000 ord er nødvendigt for at læse et bredt udvalg af autentiske tekster på engelsk uden ordbog. Mht. talt sprog viser forskningen, at learnere skal kende de mest frekvente 5-7.000 ord for at kunne klare sig uden hjælp (Stæhr 2015: 173).

Det er vigtigt at gøre opmærksom på, at de forskellige forskere optæller ord forskelligt. Nogle optæller lemmata, mens andre optæller ordfamilier, dvs. kendskab til ordets rodform (fx *faire* ‘at gøre’), bøjningsformer (*ils font* ‘de gør’) og hyppige, afledte former (*refaire* ‘gøre igen’, *faisable* ‘muligt’). Ingen optæller dog på basis af tokens, dvs. antallet af faktisk forekomne former i tekster. Ud fra en analyse af en lang række frekvensundersøgelser opdeler Schmitt og Schmitt (2014) ordforrådet i tre frekvensbånd: højfrekvent ordforråd (kendskab til de første 3.000 ordfamilier), mellemfrekvent ordforråd (kendskab til mellem 3.000 og 9.000 ordfamilier) og lavfrekvent ordforråd (kendskab til 9.000 ordfamilier eller derover). De understreger, at det i fremmedsprogsundervisningen er vigtigt at arbejde målrettet med det højfrekvente ordforråd, men at det af og til også kan være relevant at beskæftige sig med ord fra mellembåndet. Det er vigtigt at huske, at tallene refererer til ordfamilier. Målt i lemmata er disse tal antageligt højere.

Stæhr (2015: 174-176) har undersøgt 88 elevers ordforråd i forbindelse med folkeskolens afgangsprøve i engelsk. Undersøgelsen viste ret overraskende, at 68 ud af de 88 elever ikke havde et tilstrækkeligt kendskab til de 2.000 mest frekvente ordfamilier i engelsk, og at der var en klar sammenhæng mellem elevernes ordforråd og deres lytte-, læse- og skrivefærdigheder i engelsk. De elever, der havde kendskab til de mest frekvente 2.000 ordfamilier i engelsk, klarede sig signifikant bedre, end dem der ikke havde. I lyset af disse undersøgelser har vi undersøgt bredden af LC’s ordforråds-kendskab på fransk, som det kommer til udtryk i hendes franske selvbiografi. Vi har undersøgt de vigtigste indholdsberende leksikalske kategorier (verber, substantiver og adjektiver). Som det fremgår af figur 1, har LC et relativt stort ordforråd, hvor hvert lemma, dvs. opslagsord, i gennemsnit bruges cirka tre gange, hvilket vil sige, at hendes sprogbrug er varieret og nuanceret. Vi skelner i opstillingen i figuren mellem *types* (dvs. antal forskellige lemmata) og *tokens* (den absolutte frekvens af former), men opregner ikke ordfamilier, da det ikke er muligt ud fra vores tilgængelige elektroniske ressourcer. Der er dog en vis sammenhæng mellem *types* og ordfamilier, idet *types* inkluderer alle bøjede former af et givent ord, men ikke afledninger.

Ordklasse	Types	Tokens
Alle	3135	23013
Adjektiver	243	645
Substantiver	987	3157
Verber	1319	4155

Figur 1. Bredde i LC's ordforråd, types og tokens (Atilf maj 2014).

3.2. Dybde i ordforrådet

Ud over at have mange ord i sit ordforråd må learneren også have indgående viden, dvs. dybdeviden, om de mest frekvente ord. Dybdeviden kan måles ud fra tre forskellige tilgange (Stæhr 2015: 176): 1) præcis viden om ordets betydning, 2) omfattende ordviden, 3) netværksviden.

- 1) Præcis viden om ordets betydning omhandler alene ordenes semantiske betydning og definerer dybdeviden i forhold til grader af viden om ordets betydning. Denne tilgang bygger på antagelsen om, at tilegnelse af ord er en gradvis proces, dvs. jo flere gange man møder et ord i forskellige kontekster, jo mere præcis vil ens viden om ordets betydning blive. Ordforrådstilegnelsen antages at kunne inddeles som stadier på et kontinuum, der går fra genkendelse af ordet over forskellige grader af delvis viden til en præcis viden om ordets betydning (Henriksen 1999, Haastrup og Henriksen 1998).
- 2) Omfattende ordviden beskriver dybdeviden som et produktivt og receptivt kendskab til en lang række forskellige aspekter af ordet, som ikke kun har med ordets leksikalske betydning at gøre. At have omfattende ordviden betyder bl.a., at man er i stand til at forbinde ordets form og betydning, og at man har kendskab til ordets forskellige betydninger og relaterede ord (fx synonyme, antonymer samt over- og underbegreber). Det indbefatter også kendskab til grammatiske funktioner, stilistiske og sociale variationstyper samt kollokationer (Stæhr 2015: 177).
- 3) Netværksviden er en mere kognitiv tilgang til dybdeviden og refererer til, i hvilken grad og på hvilken måde ord er integreret i learnerens

mentale leksikon. En learners dybdeviden er dermed en afspejling af, hvor veludviklet og velstruktureret det mentale leksikon er, dvs. antallet og kvaliteten af forbindelser mellem ord. Når man vil undersøge en learners netværksviden, kan man bl.a. gøre det ud fra paradigmatiske forhold som synonymmer (*grand/énorme* ‘stor/enorm’), antonymer (*grand/petit* ‘stor/lille’) og over- og underbegreber (*oiseau/merle* ‘fugl/solsort’) (sektion 4.4.-4.6.) eller syntagmatiske forhold, fx kollokationer (*pelouse verte* ‘grøn græsplæne’, *il fait beau* ‘det er godt vejr’, *comment ça va?* ‘hvordan går det?’) (sektion 4.7.) (Stæhr 2015: 178-179). Vi vil i undersøgelsen af LC’s sprog i sektion 4 fokusere på den anden og tredje tilgang til LC’s dybdeviden med henblik på de paradigmatiske og syntagmatiske forhold. Vi vil undersøge forholdet mellem abstrakte/simple ord (dvs. ord som har en bred semantisk dækningsgrad) og ord med konkret og specifik betydning og dermed mere snæver dækningsgrad. Vi vil komme ind på de forskellige variations typer i sektion 5.

4. Leonora Christinas ordforråd

Vi vil her undersøge dybden i LC’s ordforråd med fokus på hendes brug af verber, substantiver og adjektiver. Bredden i hendes ordforråd fremgår af Figur 1 ovenfor. I det følgende vil vi ikke oversætte franske ord i ordlister, men kun gøre dette i kommenterede eksempler. LC’s ortografi er meget variabel. For overskuelighedens skyld har vi i overensstemmelse med moderne fransk ortografi tilføjet de accenter, der mangler i hendes tekst, og vi har ensrettet accenter, der ikke har været angivet i overensstemmelse med moderne fransk retskrivning. Hendes ortografi er så inkonsekvent, at vi ved hvert citeret eksempel skulle have citeret varianter af samme opslagsord, hvilket vi ikke skønner relevant i en ordforrådsundersøgelse af denne type. Vi har derimod ikke tilpasset ældre ordformer til moderne retskrivning og derfor bevaret former som *dégoust* [dégoût] og *septmaines* [semaines].

4.1. Verber

Vi kan konstatere, at LC behersker alle verbaltyper fra de mere abstrakte: proverbs (*faire*), hjælpeverber (*être, avoir*) og modalverber o.l. (*devoir, oser, pouvoir, falloir, laisser, faire*) til de mere præcise (fx bevægelsesverber, menings- og ytringsverber, følelsesverber, sanseverber og viljes-

verber). Vi vil i det følgende koncentrere os om bevægelsesverber samt menings- og ytringsverber, da disse er interessante ud fra et typologisk synspunkt og derfor relevante for en vurdering af LC's sproglige formåen.

4.1.1. *Bevægelsesverber*

LC bruger dels bevægelsesverber uden klar bevægelsesretning eller -måde (*aller, bouger, mouvoir*), dels verber der denoterer bevægelsesretning eller bevægelsesmåde i roden. Denne forskel er typologisk interessant, fordi dansk fortrinsvist benytter sig af verber med bevægelsesmåde udtrykt i roden, mens de romanske sprog fortrinsvist har retning og undertiden måde udtrykt i roden (Korzen og Lundquist 2010). Det viser sig, at LC til fulde behersker den romanske model, idet 21 ud af 35 verber udtrykker retning og eventuelt også måde (*arriver, cheminer, courir, descendre, entrer, se lever, monter, retirer, revenir, retourner, sortir, tomber, venir, etc.*), mens 14 udtrykker ren måde (*branler*,⁴ *danser, glisser, sauter, tituber, trembler, etc.*).

4.1.2. *Menings- og ytringsverber*

LC bruger dels menings- og ytringsverber uden mådesangivelse (*dire, parler, penser*), dels med mådesangivelse. Her har vi identificeret 46 forskellige typer, heraf bl.a. *accuser, ajouter, caquetter, chanter, confesser, conjurer, conseiller, compter, crier, délibérer, disputer, fulminer, jurer, murmurer, nier, plaindre, prier, promettre, proposer, remercier, répéter, répliquer, répondre, songer, tempester*. Mådesangivelsen kan fx være fysisk (*crier, chanter, murmurer*) eller emotionel (*fulminer, jurer, plaindre*). Også her er der en interessant typologisk forskel mellem L1 (modersmålet) og L2 (målsproget). Ifølge Hanne Jansen (mundtlig kommunikation) bruger romanske sprog i højere grad mådesangivelse end dansk i forbindelse med menings- og ytringsverber. Dvs. at også i dette tilfælde mestrer LC den romanske model.

4.2. *Substantiver*

Med hensyn til substantiver kan vi konstatere, at LC anvender mange leksikalsk præcise termer inden for en lang række af semantiske felter:

Personbetegnelser, herunder familiebetegnelser: *grand-mère, cousine, sœur(s), frère, mère, espoux, épouse, l'ainée, famille, mari,*

4 *Branler* betyder i det 17. århundrede 'vakle', se fx Nicot (1606).

père, cadet, filz; stillingsbetegnelser: *eslecteur, potier, maistre, maistre d'escole, maistre de langue, præcepteur, servantes, serviteur(s), gouvernante, valet*; andre personbetegnelser: *esclave, amis, prophète, un coquin*, etc.

Abstrakte begreber: *curiosité/curieusité, fortune, espérance, amour, espoir, merveille, pinastreté, mal, joye, affection(s), dégoust, appréhension, senteur, plaisir, promesse, autorité, mémoire, simplicité, inclinations, vie, mort, paix, repos, pauvreté* etc.

Legemsdele (o.l.): *bras, larmes, jambe, pied(s), cœur, doigts [doigts], main(s), oreilles, regard, cuisse, gorge, col, cervelle, os*.

Tidsindikationer: årstider, højtider o.l.: *hyver/hiver, la Diète, Pentecoste*; måneder: *moys, avril, may, juin, ottobre*; tidspunkter på dagen: *aube, matin, midy, nuicts, mis-nuict, soir, heure*; øvrige tidsindikationer: *sept-maines, an(s), âge, commencement, foy/fois, durée*.

Ordforråd knyttet til hoffet: *cour, duchesse, compte, roy, duc, prince, altesse, princesse, noblesse, chasteau, reine*.

Religiøse termer: *Dieu, Jésus, prestre, esvecques, miséricorde, grâce, prières, son prochain, péché, évangiles, saumes, la Bible, âmes, foy, esprit, dévotions, tribulations, église, diable*.

Termer for spil/instrumenter: *cartes, paume, la viole de gambe, flûte, quitarre, claviers, cordes*.

Sprog: *langue, latin, italien, allemand, français*.

Værdigenstande/smykker/møntsorter: *or, argenterie, joyeux, somme, richesses, joyeux, collier, diamant, panage, perles, deniers, pattacon*.

Diverse (omfatter størrelser, der både kan bruges med konkret og abstrakt betydning): *récit, retour, sortie, mer, tempeste, danger, reste, route, port, arrivée, quartier(s), équipage, suite, compagnie, vérolles, estat, porte, enterremens, castrum, vitres, sale, guirlande, rosemarin, fleurs, guerre, départ, chambre, occasion, maladie, accident, emplacstres, ongens, costé, réponce* etc.

Kun ganske få steder anvender LC substantiver med bred dækningsgrad. Det gælder især ordet *choses* ‘ting’, der forekommer i forskellige sammenhænge: *emplactres, ongens et choses semblables* ‘plaster, salver og lignende ting’, *petites choses* ‘små ting’, *choses semblables* ‘lignende ting’, *des choses par cœur* ‘ting udenad’, *une chose comme un secret* ‘en ting som hemmelighed’, *des choses* ‘nogle ting’, *autre chose* ‘en anden ting’, *ces choses* ‘disse ting’, *choses irrémédiables* ‘uoprettelige ting’. Dette er af typologisk interesse, da vores undervisningserfaring klart viser, at fremmedsprogslearnere med dansk som L1 har sværere ved korrekt at anvende leksikalsk præcise substantiver og er tilbøjelige til at anvende semantisk upræcise substantiver, som det er tendensen på dansk (Korzen og Lundquist 2010). Generelt set anvender LC dog langt flere substantiver med præcis betydning end med bred dækningsgrad, hvilket vidner om, hvor varieret og nuanceret hendes ordforråd er inden for substantiverne, ligesom det var tilfældet med verberne.

4.3. Adjektiver

Ligesom ved verber og substantiver kan vi konstatere, at LC anvender adjektiver i overensstemmelse med målsprogsnormen. Hun anvender adjektiverne i både attributiv og prædikativ funktion. På fransk kan det attributive adjektiv både placeres foran og efter den substantiviske kerne. Når det attributive adjektiv står foranstillet, har det tematisk og generel betydning, mens attributive adjektiver der er efterstillede, typisk giver ny (rematisk) information og har kontrastiv og præcis betydning.

Af foranstillede adjektiver ser vi hos LC især de såkaldte elementære adjektiver, der normalt er foranstillede (*petit, grand, gros, bon, beau, mauvais, vieux, jeune*). Disse adjektiver har bred dækningsgrad, eftersom de er så generelle i deres betydning. I den foranstillede position ser vi også adjektiver brugt i analogi med de elementære adjektiver, fx *vilain* ‘hæslig’ i analogi med *mauvais* ‘dårlig’: *vilans noms* ‘hæslige ord’ og *considérable* ‘væsentlig’ i analogi med *grand* ‘stor’: *considérables présents* ‘store gaver’. Ligeledes kender LC til princippet om, at visse adjektiver kan foranstilles og derved få en særlig betydning. Det gælder især *propre* ‘egen’ (foranstillet), ‘ren’ (efterstillet): *propres inventions* ‘egne opfindelser’, *propre frère* ‘egen bror’ samt *pauvre* ‘stakkels’ (foranstillet), ‘fattig’ (efterstillet): *pauvres délinquens* ‘stakkels forbrydere’.

LC anvender desuden en lang række forskellige adjektiver med præcis betydning (altså med snæver dækningsgrad) som efterstillet attributiv: *furieux, latin, françois, aisé, mort, riche, semblables, pouris, rude, jaloux*

etc. Hun anvender ligeledes adjektiver med præcis betydning i prædikativ funktion (både som subjektsprædikat, objektsprædikat og frit prædikat): *faché, cheri, altéré, mort, pauvre, promis, content, (mal) satisfait, appréhensif, avancé, ruiné, diligent, agréable* etc.

LC behersker således reglerne for adjektivernes brug og placering med de dertilhørende betydningsforskelle i overensstemmelse med målsprogsnormen og undgår interferens med dansk, som udelukkende har foranstillede adjektiver i attributiv position.

4.4. Synonymer

I dette og de to efterfølgende afsnit vil vi analysere de paradigmatiske forhold ved LC's ordforråd. Vi har fundet et bredt udvalg af synonymer i LC's intersprog⁵ inden for de forskellige ordklasser, som vi her undersøger: verber, substantiver og adjektiver:

Verber: *aider-assister; se souvenir-se rappeler; traduire-translater.*

Substantiver: *chagrin-colère-rage-fâcherie; joye-plaisir; amour-affection-bienveillance; chambre-appartement-pièce; disputes-querelles.*

Adjektiver: *vilain-mauvais; content-satisfait; bonne-douce; faible-abbatu.*

Flere steder ser vi, at det ikke kun er binære synonympar, som LC mestrer, men at hun har en omfattende palet at trække på i sit ordforråd. Herudover dækker synonymerne mange forskellige semantiske felter, fx begreber såsom *vrede, skænderi, glæde* og *kærlighed*, men også konkrete udtryk som *værelser* og *oversættelse*.

4.5. Antonymer

Et andet aspekt af de paradigmatiske forhold ved LC's ordforråd er antonymer, hvoraf hun behersker en stor palet inden for de tre ordklasser, som vi har fokus på. Antonymerne angives nedenfor i modsætningspar og er adskilt ved hjælp af > og < i de opstillede lister. Der kan være en eller flere antonymer, hvilket er angivet ved /. Antonymparrene adskilles af semikolon:

5 Intersprog refererer til det sprog learneren taler/skriver, når han/hun er ved at lære et nyt sprog, fra de første simple konstruktioner til det næsten ikke afviger fra det sprog, han/hun er ved at lære, dvs. målsproget (Bjerre og Ladegaard 2007: 29).

Verber: *fermer*><*ouvrir*; *garder*><*perdre*; *lâcher*><*prendre*;
pleurer><*rire*; *oublier*><*se souvenir*/*se rappeler*.

Substantiver: *arrivée/départ*><*sortie*; *vie*><*mort*; *commencement*><*fin*;
paix><*guerre*; *pauvreté*><*richesse*; *affection*><*dégoust*; *duc/duchesse*/
roi/reine/comte><*esclave/serviteur/servante*.

Adjektiver: *vilain/mauvais*><*bon/beau*; *premier*><*dernier*;
fâché><*content*; *vieux*><*jeune*; *riche*><*pauvre*; *fort*><*faible*; *grand*/
gros><*petit*.

LC's antonymer kan ofte opstilles i binære par, men ikke udelukkende. Ligesom ved synonymerne dækker antonymerne en række forskellige semantiske felter. Også her ser vi en del abstrakte udtryk så som *liv* vs. *død*, *begyndelse* vs. *slutning*, *rigdom* vs. *fattigdom*, men også en række konkrete udtryk så som *lukke* vs. *åbne*, *adelig/kongelig* vs. *tjenestefolk* samt *stor* vs. *lille*.

4.6. Over- og underbegreber

Det sidste paradigmatiske forhold ved LC's ordforråd, som vi har valgt at fokusere på, er relationen mellem over- og underbegreber. Nedenfor anføres eksempler på over- og underbegreber ved verber og substantiver, fortrinsvis meronymer, dvs. forekomster hvor underbegrebet udgør en del af overbegrebet. Vi har ikke identificeret nogle relevante eksempler, der illustrerer over- og underbegreber ved adjektiver.

Verber: *manger/boire* vs. *se désaltérer/dîner/souper*; *sentir* vs. *écouter/entendre/ouïr*; *voir* vs. *s'apercevoir/observer/regarder/revoir*; *vouloir* vs. *commander/consentir/désirer/prétendre*.

Substantiver: *famille* vs. *soeur/frère/mère/père/cousine/espoux/mari/grand-mère*; *corps* vs. *bras/jambe/pied/doits/main/oreille/cuisse/gorge/coll/cervelle*; *outil/instrument* vs. *pinceaux/queue de poire/fil à coudre/épingle/mourçeau de verre/mestier*.

Det fremgår af vores oversigt, at LC mestrer en lang række forskellige semantiske kategorier inden for områder så som *spise/drikke*, *syn/hørelse*, *vilje*, *familie*, *kropsdele* og *redskaber*, og til hvert overbegreb kender LC en lang række semantiske underbegreber. Således demonstrerer LC ikke problemer med at veksle korrekt mellem over- og underbegreber i modsætning til nutidige dansksprogede learnere, der ofte har problemer med at oversætte danske overbegreber med et passende specifikt underbegreb på fransk og omvendt (Korzen og Lundquist 2010: 130).

4.7. Kollokationer

Efter at have beskæftiget os med de paradigmatiske forhold vedrørende LC's ordforråd, vil vi nu koncentrere os om de syntagmatiske med fokus på kollokationer. Med kollokationer menes leksikalske fraser, der typisk består af en verbal kerne med et dertil hørende substantiv, adjektiv eller lignende. Kollokationer omfatter for det første såkaldte støt-teverbumbonstruktioner (verbum + prædikativt substantiv), fx *avoir besoin/peur/occasion/envie de*: 'have brug for/være bange for/have lejlighed til/have lyst til', *prendre courage/congé* 'fatte mod/tage afsked'. For det andet idiomatiske udtryk, dvs. sammensætninger, der ikke er modificerbare og ikke har kompositionel betydning, fx *pleurer à chaud de larmes* 'græde voldsomt', *lâcher pied* 'snuble', *rompre les oreilles à quelqu'un* 'tude én øerne fulde', *savoir par cœur* 'kunne udenad'. Forskningen viser, at det er svært at indlære kollokationer, fordi det er flerordsenheder, der skal læres samlet, og oftest er der ikke nogen entil-en-ækvivalens mellem L1 og L2 (Revier og Henriksen 2006). Det store antal kollokationer hos LC viser derfor et højt indlæringsniveau. Imidlertid har vi observeret enkelte eksempler på fejlagtige kollokationer, oftest i form af en direkte overførsel af L1-strukturen, fx *elle avoit une bonne pièce à marcher à pied* 'hun havde et godt stykke vej at gå til fods'. Dette udtryk har ikke nogen ækvivalerende kollokation på fransk. I et enkelt tilfælde opgiver hun at oversætte den danske kollokation til fransk og integrerer den med den franske sætning nærmest i stil med et kodeskift: *et il ne savait pas encore comme l'affaire de Dina henger tilsammen* 'og han ved endnu ikke, hvordan Dina-affæren hænger sammen'.

5. Norm og variation

Som sidste punkt i vores fremstilling vil vi belyse forholdet mellem norm og variation i det 17. århundrede. Vi vil mere præcist vurdere, om den variation, vi har observeret hos LC, skyldes variation i samtiden, hvor den sproglige norm var under opbygning, eller om den skyldes indlæringsvanskeligheder hos hende, dvs. variation i hendes intersprog. Der er således tale om flere niveauer af variation, dels i det 17. århundredes fransk, som det blev talt og skrevet i samtiden, dels i den givne tekst (*in casu* LC's franske selvbiografi). Vi vil i det følgende redegøre for, hvilken norm der fandtes for fransk i det 17. og 18. århundrede og i den forbindelse

diskutere de observerede variationers status i forhold til normen og til Koch og Oesterreichers (2001) kommunikationskontinuum (se nærmere nedenfor).

Tekster skrevet på fransk op til ca. 1600 er præget af stor grafisk, morfologisk og syntaktisk variation på grund af fravær af en egentlig norm. Disse variationer er særligt hyppige i håndskrevne tekster og i ikke konventionelle genretyper, mens de er mindre udbredte i trykte tekster og i konventionelle genrer.⁶ Det 17. og 18. århundredes fransk blev underkastet intens regulering. Den officielle begyndelse til den franske sprogrøgt var etableringen af *Académie française* i 1635 af kardinal Richelieu. Formålet med Akademiet var at fiksere det franske sprog og etablere regler ved hjælp af Akademiets ordbøger (den første fra 1694) og ved udgivelse af grammatikker. Hertil kom diverse andre ordbøger og skrifter fra de mange grammatikere eller såkaldte *Remarqueurs*, der kommenterede sproget i almindelighed og enkelte forfattere i særdeleshed.

Vi har blandt *les Remarqueurs* valgt at sammenholde LC's ordforråd med Vaugelas' udtalelser, fordi han var den mest fremtrædende af disse grammatikere i det 17. århundrede. Vaugelas udgav i 1647 sit hovedværk: *Remarques sur la langue française, utiles à ceux qui veulent bien parler et bien écrire* 'Bemærkninger over det franske sprog, til brug for dem der vil tale og skrive det godt'. Som det fremgår af titlen, var hensigten med værket at fastslå den sproglige norm – *le bon usage* – defineret som den bedste måde, der blev talt på ved det franske hof, og som blev skrevet af de bedste samtidige franske forfattere (Kongsdal Jensen 2002, Ayres-Bennett og Caron 2016).

Vi ved ikke, om LC har kendt Vaugelas' *Remarques*, men vi kan konstatere, at hun i høj grad skriver i overensstemmelse med hans regler. Hun bruger fx *à cette heure* 'i denne time' i stedet for *à présent* 'nu', *comme quoy* 'som hvad' i betydningen *comment* 'hvordan' og *hors la ville* i stedet for *hors de la ville* 'uden for byen'.

På den anden side benytter LC sig undertiden af en sprogbrug, som Vaugelas stempler som forældet, fx *casi* i betydningen *presque* 'næsten' eller *bailler* i betydningen *donner* 'at give'. I andre tilfælde, hvor vi ikke har fundet kommentarer fra Vaugelas, kan vi konstatere, at LC's ordforråd er arkaiserende, fx svarende til det vi finder hos Cotgrave (1632), eller i andre tidlige ordbøger, men som ikke længere er i overensstemmelse med målgruppens usus, fx *préparatoires* i betydningen *préparations* 'for-

6 Mundtlig oplysning fra Wendy Ayres-Bennett. Vedrørende norm og variation, se desuden Ayres-Bennett og Caron (2016).

beredelser', *protocoller* i betydningen *faire un compte rendu* 'referere'. Med andre ord er LC's ordforråd fundamentalt i overensstemmelse med målgruppens norm (*le bon usage*), men har dog nogle arkaiserende træk. Der er ingen nævneværdige interferenser at påvise fra modersmål til mål-sprog.

LC's såkaldte *Franske selvbiografi* er en selvfremsættelse skrevet til en nær bekendt. Dvs. det drejer sig om en kommunikation af nærhedstype, ikke af afstandstype, ifølge Koch og Oesterreichers (2001) kommunikationskontinuum. Nærhedskommunikation skal forstås som en sproglig strukturering, der minder om det, man typisk forstår som talesprog, hvilket implicerer tids- og stedsmæssig nærhed og social ligeværdighed mellem de involverede samtaleparter. Afstandskommunikation skal derimod forstås som en sproglig strukturering, der minder om det, man typisk forstår som skriftsprog, hvilket implicerer tids- og stedsmæssig fjernhed og social forskel mellem samtaleparterne.

Teksten fremstiller vigtige scener fra LC's liv, der ofte er formuleret i direkte tale. Hun er i stand til at skifte mellem høj og lav stil, og til at skabe afstand eller nærhed, men det er fortrinsvis via syntaktiske virkemidler og i mindre grad via ordforrådet. Der er dog nogle enkelte eksempler på ordforråd af høj eller lav stil, pudsigt nok som citater af, hvad andre siger som fx *fait une profonde révérence* 'bukker dybt', *Gnädige Fraw* 'nådige frue', *demande grâce* 'bede om nåde' (høj stil), *pouilles* 'uforskammetheder' (lav stil). Med andre ord kan LC variere sit sprog bevidst og i overensstemmelse med målsproget ud fra sit valg af kommunikationstype. I en kommunikationssammenhæng må vi konkludere, at hendes ordforråd i høj grad er produktivt tilgængeligt (jf. sektion 3), og at resultatet af hendes fremsættelse er vellykket. Det ville være ønskeligt at foretage en sammenligning af LC's niveau med moderne danske universitetsstuderende med fransk som L2, men der findes endnu ikke systematiske empiriske undersøgelser, der tillader en sådan sammenligning. Löbl (2015) har undersøgt danske franskstuderendes tilegnelse af kategorierne futurum og aspekt, men flere undersøgelser er nødvendige.

6. Konklusion

Afslutningsvis kan vi konkludere, at LC på alle ordforrådets områder har et højt indlæringsniveau, som er tæt på hendes målgruppes ordforråd. Det

gælder både inden for de betydningsbærende ordklasser (verber, substantiver, adjektiver) og i forhold til hendes brug af synonyme, antonymer, over- og underbegreber og kollokationer. Den variation, vi observerer i hendes ordforråd, afspejler ikke en ufuldstændig tilegnelse af L2, men variationer der findes i perioden, dog undertiden med tendens til arkaiserende sprogbrug, men ingen nævneværdige tilfælde med interferens med dansk.

Dette ordforrådsstudium har vist, hvor væsentlig det 17. århundredes fransk var som internationalt sprog i de relevante kredse, og hvor høj viden man har haft om målsprogsnormen, selv i lande der befandt sig langt væk fra målsprogets centrum, som var Paris. LC's franske tekst er en unik kilde til forståelse af udbredelsen af den franske internationale norm i det 17. århundrede.

I et didaktisk perspektiv svarer LC's situation til den, man finder i folke- og gymnasieskolen, i den forstand at hun overvejende har til lært sig fransk i en lukket kontekst, uden nævneværdig kontakt til målsprogs-kulturen, og som kvinde har hun endvidere været udelukket fra formaliseret undervisning ved de højere læreranstalter i ind- og udland. Hendes høje indlæringsniveau inden for ordforrådet viser, at man trods afstand til målsprogets arne kan opnå overordentligt gode indlæringsresultater.

Ordforrådet er det punkt i LC's intersprog som er mest udviklet. Som nævnt i afsnit 2.2. har vi også studeret LC's beherskelse af en række morfologiske og syntaktiske kategorier, hovedsageligt nominale, verbale og verbalbundne kategorier. Mht. nominalsyntagmet (Lindschouw og Schøsler under udgivelse) har vi konstateret, at det største problem for LC er at respektere reglerne for genus- og numeruskongruens samt at vælge det rette køn for substantiverne. Selvom der i samtidsbrugen var vaklen inden for disse kategorier, er LC's intersprog langt mere inkonsekvent, end det man finder i samtiden. Hvad verbalsyntagmet (Lindschouw og Schøsler 2016) angår, er variationerne i LC's brug af tempus og modus i overensstemmelse med de variationer, man finder i samtiden, dog med tendens til arkaiserende sprogbrug, både hvad angår morfologi og syntaks, og vi har også her iagttaget enkelte tilfælde af interferenser. Derimod er LC's aspektbrug (dvs. valget mellem de to datidsformer imparfait og passé simple) ganske kaotisk, og hendes valg af aspektformer svarer på ingen måde til målsprogsnormen. Vi har desuden undersøgt to verbalbundne kategorier, nemlig valens (udtrykt ved de klitiske pronominer) og nægtelser. Ved første øjekast virker LC's valg af kasus i de kli-

tiske pronominer temmelig inkonsekvent, men vores undersøgelser har ført os til at konstatere, at variationerne i høj grad er i overensstemmelse med samtidens variationer. Der er dog også her eksempler på ufuldstændig tilegnelse af målsprogsnormen. Derimod er nægtelserne fuldstændig tilegnet. Vi er dog i tvivl om, hvorvidt de få tilfælde af *ne*-drop (dvs. udeladelse af første del af den toleddede franske nægtelse) afspejler en innovativ syntaks eller interferens med dansk (Lindschouw og Schøsler 2016).

Vi kan således konkludere, at LC's højeste sproglige niveau ligger inden for ordforrådet, hvilket kunne tyde på, at hun har støttet sin sprogindlæring ved ekstensiv læsning, da man ved, at (ekstensiv) læsning er en vigtig støtte til ordforrådstilegnelsen (Stæhr 2015: 184-185).

Litteratur

- Andersen, Birte: *Adelig opfostring, adelsbørns opdragelse i Danmark 1536-1660*. København, Gad 1971.
- Ayres-Bennett, Wendy og Philippe Caron: Periodization, Translation, Prescription and the Emergence of Classical French, i *Transactions of the Philological Society 2016*, s. 1-52.
- Bjerre, Malene og Ulf Ladegaard: *Veje til et nyt sprog – teorier om sprogtilegnelse*. Frederiksberg, Daneklærerforeningens Forlag 2007.
- Christensen, Birte: *Ord og tekst*. København, Undervisningsministeriets forlag 2000.
- Fristrup, Dorte: Den kommunikative undervisning, i Hanne Leth Andersen et al. (red.): *Fremmedsprog i gymnasiet. Teori, praksis og udsyn*, s. 97-101. Frederiksberg, Samfundslitteratur 2014.
- Hammer, Elizabeth: *L'enseignement du français en Suède jusqu'en 1807. Méthodes et manuels*. Stockholm, Akademilitteratur 1985.
- Henriksen, Birgit: Three dimensions of vocabulary development, i *Studies in Second Language Acquisition 1999*, s. 303-317.
- Holmen, Anne: *Udviklingslinier i tilegnelsen af dansk som andetsprog*. Danmarks Lærerhøjskole 1990.
- Haastrup, Kirsten og Birgit Henriksen: Vocabulary acquisition: from partial to precise understanding, i Kirsten Haastrup og Åke Viberg (red.): *Perspectives on lexical acquisition in a second language*, s. 97-124. Lund, Lund University Press 1998.
- Koch, Peter og Wulf Oesterreicher: Langage parlé et langage écrit, i Günter Holthus, Michael Metzeltin og Christian Schmitt (red.): *Lexikon der romanistischen Linguistik (LRL) I, 2*, s. 584-627. Tübingen, Niemeyer 2001.
- Kongsdal Jensen, Ole: *L'écrit, l'oral et la norme. Trois aspects de la langue française*. København, Romansk Institut 2002.

- Korzen, Iørn og Lita Lundquist: Dansk og andre indoeuropæiske sprog. Strukturelle forskelle mellem tekster på »endocentrisk« dansk og på »eksocentriske« romanske sprog, i *NyS 2010*, s.107-142.
- Lindschouw, Jan og Lene Schøsler: La variation de l'interlangue reflète-t-elle les changements linguistiques en cours de la langue cible?, i Paolo Greco og Rosanna Sornicola (red.): *Atti del Convegno DIA III* (under udgivelse).
- Lindschouw, Jan og Lene Schøsler: L'apprentissage du français classique par la princesse danoise Leonora Christina, i Sophie Prévost, Gabriella Parussa og Benjamin Fagard (red.): *Actes de Diachro VII*, s. 217-236. Bern, Peter Lang 2016.
- Löbl, Stephanie Kim: Effekten af målrettet undervisning i fransk, i *Sprogforum 2015*, s. 82-89.
- Lund, Karen: *Lærer alle dansk på samme måde?* Special-Pædagogisk Forlag 1997.
- McCarthy, Michael og Norbert Schmitt: *Vocabulary*. Oxford, Oxford University Press 1990.
- Meara, Paul: The dimensions of lexical competence, i Gilian Brown, Kirsten Malmkjær og John Williams (red.): *Performance and competence in second language acquisition*, s. 35-53. Cambridge: Cambridge University Press 1996.
- Nation, Paul: How large a vocabulary is needed for reading and listening? i *The Canadian Modern Language Review 2006*, s. 52-82.
- Revier, Robert Lee og Birgit Henriksen: Teaching collocations: Pedagogical implications based on a cross-sectional study of Danish EFL, i Marina Bendtsen, et al. (red.): *Språk, lärande och utbildning i sikte*, s. 173-189. Vasa, Pedagogiska fakulteten, Åbo Akademi 2006.
- Schmitt, Norbert og Diana Schmitt: A reassessment of frequency and vocabulary size in L2 vocabulary teaching, i *Language Teaching 2014*, s. 484-503.
- Stæhr, Lars Stenius: Ordforrådstilegnelse – fundamentet for kommunikativ kompetence, i Annette Søndergaard Gregersen (red.): *Sprogfag i forandring. Pædagogik og praksis*, s. 169-200. Frederiksberg, Samfundslitteratur.

Kilder

- Atilf. <http://www.atilf.fr/dmf/LGeRM/>.
- Birket-Smith, Sophus: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie. Med Bidrag til hendes Ægtefælles og hendes nærmeste Slægts Historie* I-II. København, Gyldendal 1879-81.
- Bouyer, Christian: *La Grande Mademoiselle. Duchesse de Montpensier. Mémoires* I. Paris, Librairie Fontaine 1985.
- Bøggild-Andersen, Carl Olaf: *Leonora Christina Grevinde Ulfeldts franske Levnedsskildring 1673*. København, Forening for Boghaandværk 1958.
- Caucius, Antonius (Cauchie, Antoine): *Grammatica Gallica*. Basel, Samuel König/Regius 1570a.
- Caucius, Antonius (Cauchie, Antoine): *Grammatica Gallica*. Paris, Antonius Lithostrateus 1570b.
- Caucius, Antonius (Cauchie, Antoine): *Grammatica Gallica*. Strasbourg 1586.

- Cotgrave, Randle: *A dictionarie of the French and English tongues*. London 1632.
- Heiberg, Steffen: *Enhjørningen*. Corfitz Ulfeldt. København, Gyldendal 1996.
- Lindegård Hjorth, Poul og Marita Akhøj Nielsen (red.): *Leonora Christinas Jammers Minde*. Diplomatarisk udgave. København, DSL 1998.
- Matras, Daniel: *Le petit Dictionaire François-Danois, Et lidet Frantzöskt oc Dansk Dictionarium, Sammenskrefuet aff Daniel Matras, det Frantzöske oc Italienske Sprogs Professore udi det Adelige Academie til Soröe*. København 1628.
- Matras, Daniel: *Brevis grammatica gallica: Oder eine kurtze Frantzösische Grammatica aus den allerbesten, die bissher gedruckt worden, zusammen getragen*. København 1637.
- Matras, Daniel: *Brevis grammatica Gallica et Italica, oder Eine kurtze Frantzösische unnd Italianische Grammatica, Editio 2*. København 1642.
- Matras, Daniel: *Nomenclature françoise, allemande, italienne et danoise, Ein frantzösischer, teutscher, italianischer und dänischer Nomenclator, Vocabolario francele, tedesco, italiano e danese, Frantzøsk, tydsk, italianisk oc dansk Glosebog*. København 1643.
- Nicot, Jean: *Thresor de la langue française* 1606. http://portail.atilf.fr/cgi-bin/getobject_?p.1:6./var/artfla/dicos/TLF_NICOT/IMAGE/.
- Ogier, Charles: *Ephemerides, sive Iter Danicum, Suecicum, Polonicum cum esset in comitatu illustriss. Claudii Memmii comitis Avauxii, ad septentrionis reges extraordinarii legati*. Paris, Pierre Le Petit 1656.
- Ulfeldt, Leonora Christina: *Den franske selvbiografi* (uden titel) 1673. København, Det Kongelige Bibliotek. Ny kongelig Samling 4261,4o (NKS 4261 kvart, 70 s. (18 læg), 20 x 15,7 cm.).
- Vaugelas, Claude Favre de: *Remarques sur la langue française. Facsimilé par J. Streicher*. Genève, Slatkine Reprints 2000 [1647].
- Zeeberg, Peter 2004: *Heinrich Rantzau. A Bibliography*. København, DSL, C.A. Reitzel.